

izviren in predvsem aktualen pisatelj, ki zna poiskati in zelo tekoče podati globlje plasti moralnih nasprotij našega časa. Poglavitno spoznanje njegovih novel v knjigi Dobrijska balada je zajeto v enem samem stavku, ki se glasi »Oh, inženir, ne tako... Svet je čisto v redu, le ljudje smo še zmerom barabe...« (Lojz v noveli Povodenj). Ta stavek tudi jasno pove, da je Suhodolčan moralno angažiran pisatelj, da vidi poglavitne probleme naše družbe v današnjih dneh predvsem v svetu moralnih vrednot, ki pa so, kakor smo videli iz analize posameznih novel, dokaj porazne. Pisatelj je ob njih pretresen, pa ne zato, ker bi bil romantik ali idealist in ker bi kot tak hotel živeti v idealni družbi, pač pa zato, ker temeljito spoznava, kakšne intimne drame se odigravajo spričo zanikanja slehernih moralnih kategorij, kar je gotovo ena izmed značilnosti prehoda iz romantičnega domačijskega bivanja v novi, hladni racionalizem.

France Vurnik

KAREL GRABELJSEK, MED STRAHOM IN DOLZNOSTJO. Roman Karla Grabeljška Med strahom in dolžnostjo* izkazuje nekatera podobna spoznanja o dolomitskem človeku med zadnjo vojno kot nekateri prejšnji pisateljevi teksti na partizansko temo. Že v povestih Dolomiti se krušijo in Pomlad brez lastovk Grabeljšek s posebnim razumevanjem prikazuje vojne stiske kmečkega prebivalstva v vaseh nad Vrhniko, torej v krajih, ki so iz samotne idiličnosti nenadoma padli v vrtinec vojnih in revolucijskih dogodkov. A medtem ko so prej ti neboreči se ali tudi neopredeljeni ljudje pritegovali manjši del pisateljevega zanimanja, zakaj pred desetletjem je tudi Grabeljšek pomakal svoje pero predvsem v spomine na težka in heroična partizanska leta, pa je v novem romanu prav tem ljudem posvečena največja njegova pozornost. Kot so bili prej borci in aktivisti glavni protagonisti na odru revolucijskega mečevanja, mirni prebivalci pa le prizorišče, tako se je zdaj zgodilo obratno: ravno ti prebivalci, ki skozi vojno vihro še vedno želijo mirno kot prej obdelovati svojo zemljo, četudi do dogodkov okrog sebe niso popolnoma ravnodušni, pomenijo Grabeljšku osnovno fabulativno in tudi izpovedno izhodišče.

In tako se zdi, če gledamo na dosedanje Grabeljškovo delo kot na zaokroženo celoto, da se je pisatelj intimitni odnos do svojega preprostega dolomitskega človeka le polagoma prebiral na površje, se dolgo skrival za močnejšimi, privlačnejšimi vojnimi manifestacijami, dokler ni z eruptivno silo prodrl na dan in se zgostil v enovito, sugestivno umetniško pripoved.

Osrednja osebnost v romanu je hribovski kmet Kozlevčar. Poštenjak ves, kar ga je, in človek z visoko razvito naravno etiko se hitro opredeli za partizane, toda proti svoji volji se znajde v belogardistični uniformi, vendar se mu po kratkem času posreči, da se spet vrne k svoji zemlji. Večkrat se pri njem oglašajo partizani, Italijani, belogardisti, četniki in Nemci. Njegova zavest oziroma njegova pripadnost ni več važna in po njej ne more več usmerjati svojih dejanj, pač pa ga vojni vrtinec premetava sem in tja, mu povzroča hude notranje stiske in tudi samoobtožbe. Po vojni je zaradi sodelovanja s sovražniki revolucije obsojen na leto zapora. Na videz je vsem Kozlevčarjevim stiskam kriva njegova zemlja, ki ga s takšno silo priklepa nase, da ne more oditi v partizane. A to je samo videz in pisatelj se s tako ceneno in preprosto kombi-

* Karel Grabeljšek, Med strahom in dolžnostjo. Mladinska knjiga 1967.

nacijo ni zadovoljil, s kombinacijo, ki bi slednjič po standardnem vzorcu o nasprotju med lastništvom in revolucionarno idejo mogla pripeljati glavnega junaka v nasprotni tabor, ne samo zaradi takšnih ali drugačnih okoliščin, ampak dejansko. Šel je globlje v kompleksen kmetov nazorski in čustveni svet in tako Kozlevčar na koncu romana ne stoji pred nami kot človek, ki se zaradi zemlje ali zaradi omahljivosti ni mogel odločiti, marveč kot tragična figura, polna resničnih človeških dilem, v kateri trpko odmevajo strasti, nezaupanje, nerazumevanje, surovost in krivičnost vojnega časa.

Kozlevčar je v romanu resničen predstavnik tistega preprostejšega prebivalstva, ki ne mara ne okupatorjev in ne vojne, ki je zaverovano le v svojo existenco, ki pa je na drugi strani dokaj občutljivo za nacionalni ter osebni ponos, za socialno pravičnost, za sočutje do drugih ljudi in kar je še takšnih vrednot, ki iz človeka delajo človeka. Medtem ko je večina naše partizanske proze osnovana na konfrontaciji dveh ali več bojujočih se strani, je v romanu *Med strahom in dolžnostjo* ta konfrontacija spremenjena v nasprotje med originalno, prabitno človeško poštenostjo in med vojno trdoto, v kateri razum in srce nimata svojega mesta, navsezadnje pa tudi med vojaško močjo in neoboroženim civilom. Ta nasprotja so izdelana s finim posluhom za stvari in za objektivizacijo nasprotujočih si sil, ne da bi bilo pri tem prizadeto avtorjevo prepričanje o smiselnosti in pravičnosti osvobodilnega boja.

Naj navedem samo en primer, kako preprosto in kako prepričljivo obenem pisatelj skozi Kozlevčarjeva usta posreduje kmetovo stisko ob dejstvu, da ob oboroženi vojni sili padajo vse norme konvencionalnih človeških razmerij in tudi vse možnosti za odločanje po svoji vesti. »K meni prihajajo vsi, vi, partizani, beli, Nemci, prej pa so prihajali tudi Italijani«, govori Kozlevčar četniškemu oficirju. »Nobenemu ne morem pokazati vrat, nobenega ne morem zapoditi... Vas je mnogo, četnikov, partizanov in belih, oboroženi ste, jaz pa sem sam in golih rok... Komur se zljubi, me lahko ubije, mi lahko zažge, mi pobere še to, kar so mi Italijani pustili... Kaj more golorok človek proti oboroženim ljudem?...« Ta Kozlevčarjeva pasivna nemoč, združena z njegovo visoko razvito etičnostjo ter z latentno pripadnostjo k osvobodilnemu gibanju in tragika te nemoči, je pravzaprav spoznavno jedro romana.

Če naj za dobro literaturo velja tista proza, ki se osredotoča v usodnosti ene osebnosti, zraven tega pa z življenjsko resničnimi potezami podaja širši krog ljudi, usodno povezanih s to eno osebnostjo, potem je Gabeljšek tudi s te druge plati dosegel visoko stvariteljsko raven. Poleg Kozlevčarja ves čas stoji njegova žena, mirna in vdana, ki ravno tako kot Kozlevčar sam s komaj zavestnim smislom za pravično in nepravično v življenju gleda na dogodke okrog sebe in jih ocenjuje bolj z občutki kot z besedami. In če je Kozlevčar spriči teh dogodkov na zunaj nedejaven, je še tem manj dejavna njegova žena, ki ji je kot hribovski kmetici vse življenjsko poslanstvo v tem, da dela in skrbi za druge, da pozablja nase in trpi brez žalostnih besed. Nemara je pisatelj pri Kozlevčarjevi ženi še najbolj plastično pokazal na trpljenje brez krivde, na takšno trpljenje in krivičnost, ki ju je sicer vedno in povsod dovolj, ki pa se v vojnem času potencirata do skrajnosti.

Četudi je roman *Med strahom in dolžnostjo* zaobrnen na neheroično, a zato tem bolj intimno doživljanje vojnih in revolucijskih dogodkov, pa je vendar neka zunanja slika boja in žrtvovanja še ohranjena. To so seveda v

prvi vrsti pisateljevi osebni spomini na težo in krvoločnost boja proti okupatorju. V drugi vrsti pa kar številni partizanski, četniški, belogardistični in drugi liki ustvarjajo primeren vojni ambient in izkazujejo na vojnem področju tisto človeško stisko in tisto etično razmejevanje, ki ju pisatelj tako prepričljivo podaja v Kozlevčarjevem primeru. Sicer tu pisatelj ni več tako močan, ni pa tudi šablonski in enosmeren. Ideja oziroma svetovnonazorska pripadnost ni edini motiv za odločanje in za pozitivno ali negativno moralno ravnanje. Tak primer imamo samo pri aktivistki Tilki, ki jo Italijani zverinsko mučijo in nazadnje ubijejo. Tudi pri partizanu Risu, ki z užitkom pobija svoje in nasprotnike in ga potem partizani sami likvidirajo, je še prisotna nekako konvencionalna polarizacija politično pozitivnega in negativnega, četudi se zdi, da so ljudje, kot so herojska Tilka in njena prizadeta mati ter sadistični Ris, lahko v resnici živeli in so tudi doživljali takšne usode.

Drugače, bolj problemsko je prikazan Kozlevčarjev mladostni prijatelj Jule. Od partizanov prebegne k četnikom, se po vojni nekaj časa skriva pri Kozlevčarju, nato pa z dekletom odide v Ameriko. Jule ni več zavestni pripadnik boja, ampak ga k tej ali oni bojujoči se skupini ženejo določeni življenjski motivi. Je poosebljeni nemir in vročekrvnost, ima skoraj simbolični pomen zbeganega preprostega človeka, ki v revolucijskem vrtincu ne najde samega sebe. Odloča se po trenutnih osebnih nagibih, ne pa po trdnem svetovnonazorskem prepričanju, kot to velja za Tilko, niti po naravnem etičnem imperativu kot Kozlevčarjeva zakonca. Vendar ima tudi Juletova podoba v romanu svoj pomen. Tudi ta po svoje ilustrira razmere v tistem času in prostoru, ko se je človek lahko čez noč spremenil in tako spravljal v razpetost med strahom in dolžnostjo ravno takšne ljudi, kot sta v romanu Kozlevčar in njegova žena.

Vse osebe v romanu potemtakem pomenijo sinhrono podobo osvobodilnega boja v gorskih vaseh Polhograjskih Dolomitov. Pomenijo strnjeno pripoved. S tem da je fabula retrospektivno podoživljena, je roman nekoliko celo aktualiziran; kot da bi pisatelj hotel soočiti hladno in neprizadeto sedanost z usodnimi dogodki in dilemami izpred četrto stoletja. In če upoštevamo še lapidaren slog, poln naravnih kmečkih podob in preprostih človeških resnic, potem velja zaključiti, da roman *Med strahom in dolžnostjo* ni samo najboljši dose-danji Grabeljškov tekst, ampak sodi lahko v sam vrh naše partizanske proze. Tako je avtorjeva oznaka ob naslovu, češ da je to »kronika osamele domačije«, kar preskromna, saj tekst vsebuje več lastnosti dobrega realističnega romana: prepričljivo epsko silo, ustrezno časovno in prostorsko barvitost, smotrno organizacijo snovi in končno tudi avtorjevo osebno izpoved.

Jože Šifrer